

НАТУРАЛІСТИЧНА РОБОТА В СИСТЕМІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Важливе місце в практичній діяльності вчителів початкових класів посідає постановка передбачених навчальною програмою дослідів, спостереження з учнями за різноманітними об'єктами і явищами навколишньої живої та неживої природи, фіксація результатів цих спостережень та їх використання в навчальному процесі. Крім уроків, вказана робота займає значно більший об'єм у позаурочній та позакласній навчально-виховній діяльності вчителя та учнів.

Значення дослідницької натуралістичної роботи особливо важливе для початкової школи і визначається її світоглядною та навчальною роллю, оскільки в силу вікових особливостей учні початкових класів потребують яскравої, переконливої та природної наочності, доступної для їх сприйняття. Дослідницька натуралістична робота якраз і дозволяє формувати знання дітей про природу та здійснювати їх різнобічне виховання засобами природи при максимальному і безпосередньому контакті із нею.

«Natura» в перекладі із латині означає «природа». Відповідно натуралістами здавна називали дослідників природи. Для натуралістів властивий був цілісний погляд на природу без розчленування її на окремі наукові дисципліни. Пізніше, в міру стрімкого нагромадження знань, відбулась диференціація окремих наукових дисциплін і цей процес продовжується і дотепер. В результаті цілісний погляд на природу було втрачено і вчені різних галузей природничих наук тепер часто не в змозі зрозуміти один одного.

У педагогічній науці термін «натуралістична робота» вживається найчастіше стосовно початкової школи. Саме тут на уроках природознавства вивчається не якийсь один окремий компонент природи, як у середніх класах, а вся вона в комплексі – нежива природа, рослинний світ, тваринний світ, людина та праця людей, пов'язана із використанням природи. Природознавство як навчальний предмет є комплексним за своїм змістом і знайомить дітей на доступному їм рівні із досить широким колом знань про природу, які можна віднести до різних галузей природничих наук. У середніх і старших класах має місце диференціація вивчення природи по окремих навчальних предметах, кожен із яких має об'єктом свого вивчення лише якийсь один компонент природи: фізична географія – неживу природу, ботаніка – рослинний світ, зоологія – тваринний світ, анатомія – людський організм, тощо.

Таким чином, натуралістична робота у початковій школі – це систематична, планомірна діяльність учнів, які під керівництвом вчителя всесторонньо пізнають природу свого краю та представників природи інших регіонів в процесі безпосереднього контакту із ними. Тому натуралістична робота тісно пов'язана із шкільним навчальним краєзнавством. Завдяки

комплексному вивченню природи свого краю натуралістична робота у початковій школі дозволяє сформувати відповідно до віку дітей цілісне уявлення про об'єкти та явища оточуючої їх природи, що в свою чергу дозволяє учням вільно орієнтуватись у ній.

Під «своїм краєм» в даному випадку розуміють ту територію, на якій учні постійно проживають і яка повсякчас доступна для їхнього безпосереднього спостереження у повсякденному житті. В педагогічній науці існує три точки зору стосовно територіального охоплення поняття свій край. Під ним розуміють:

- 1) свій населений пункт та його найближчі околиці;
- 2) свій адміністративний район;
- 3) свою адміністративну область.

В процесі шкільного навчання краєзнавчий принцип послідовно реалізується у трьох вищеназваних ступенях.

Отже, натуралістична робота тісно пов'язана із краєзнавчим принципом навчання і виховання молодших школярів. Ця єдність пояснюється наявністю спільного об'єкта вивчення – природи свого краю.

Проте натуралістична робота не обмежується рамками шкільного навчального краєзнавства, а виходить за них і є значно ширшою. Адже об'єктом її дослідження і пізнання школярами є також екзотичні представники куточка живої природи, відсутні в місцевій флорі і фауні.

Куточок живої природи є обов'язковим елементом обладнання кабінету початкових класів. В ньому утримуються об'єкти живої природи, яких не можна зустріти у місцевій природі – екзотичні види рослин різних місць зростання, співочих і декоративних птахів, акваріумних рибок з тропічних водойм, тощо. Представники місцевої флори і фауни використовуються в якості тимчасових мешканців куточка природи на час, необхідний для їх більш повного вивчення, ніж це можливе в природних умовах. В подальшому ці об'єкти випускаються у природу в ті умови, з яких вони були взяті.

Утримувані у школі рослини та тварини не повинні бути лише прикрасою класної кімнати, для чого їх утримують дома, а покликані сприяти вирішенню навчально-виховних завдань. Вони повинні позитивно впливати на дітей, насамперед на їх ставлення до живої природи. Постійне спілкування з живими рослинами і тваринами дає можливість дітям конкретніше вивчати живу природу, виховує почуття бережливого ставлення до неї.

Навчальне значення куточка живої природи полягає у тому, що він забезпечує формування реалістичних уявлень про представників рослинного та тваринного світу через постійний і дієвий безпосередній контакт учнів з ними. Адже спостереження дітей у природі короточасні і епізодичні. У куточку ж природи його об'єкти протягом всього навчального року доступні для спостережень дітей, що сприяє формуванню у школярів цілісної системи знань про них. Повсякденні спостереження за розвитком рослин та тварин сприяють формуванню у дітей спостережливості, викликають у них пізнавальний інтерес до подальшого вивчення природи. При цьому, куточок

природи виконує роль своєрідної лабораторії, де учні можуть проводити нескладні досліди та робити свої суб'єктивні «відкриття».

Величезне і виховне значення куточка. Використовуючи його об'єкти вчитель має можливість ефективно здійснювати екологічне виховання учнів: формувати у них знання про залежність між живими організмами та середовищем їх існування, формувати відповідальність за збереження краси живої природи, примноження її багатств.

На основі догляду за рослинами і тваринами вчитель може здійснювати ефективне трудове виховання учнів, які оволодівають навиками роботи із певними знаряддями праці. Крім того, діти переконуються в тому, що без їх постійного догляду рослини та тварини існувати не можуть і загинуть. Це сприяє формуванню у дітей відповідального відношення за доручену справу.

Добре обладнаний, відповідним чином оформлений та правильно доглянутий куточок природи безперечно є також окрасою класу. Це дозволяє постійно використовувати його для збагачення дітей естетичними враженнями, вчить розуміти і переживати почуття прекрасного.

Основними компонентами куточка живої природи є кімнатні рослини, акваріум, тераріум, клітки із птахами та дрібними ссавцями. Оскільки світ природи багатий і різноманітний, то при виборі об'єктів для кожного з вище названих компонентів куточка слід враховувати такі вимоги:

1. Об'єкти куточка повинні відповідати програмним навчальним і виховним завданням, сприяти їх реалізації. Проте це зовсім не означає, що необхідно обмежуватись лише програмними вимогами, інакше такий куточок не можна буде використовувати для поглибленого вивчення з обдарованими учнями. Об'єкти, вивчення яких виходить за межі навчальних програм, вчитель добирає на власний розсуд, виходячи із інтересів учнів та місцевих умов.

2. Рослини та тварини, які утримуються в куточку природи, повинні бути абсолютно безпечними для дітей. Виходячи з цієї вимоги, категорично забороняється утримувати отруйні види рослин та тварин, а також слід уникати тих об'єктів, які можуть становити потенційну небезпеку для дітей. Наприклад, рослини з великими колючками, сильним запахом, який може викликати алергічні реакції, агресивні за поведінкою тварини.

3. Представники куточка природи не повинні вимагати складного догляду та дорогого обладнання. Зрозуміло, що учні не в змозі забезпечити складний догляд для таких об'єктів, а тому виховне значення таких рослин і тварин буде значно меншим.

4. Не можна утримувати рідкісні види, що підлягають охороні. Дану вимогу не можна вважати абсолютною, все залежить від того, яким чином ці рослини або тварини потрапили в куточок природи і чи завдано при цьому шкоду самій природі. Адже досить часто утримання рідкісних тварин у неволі, вирощування зникаючих рослин у культурі є ефективним способом їх збереження, розмноження і наступного повернення у природу.

5. Об'єкти куточка повинні бути динамічними, тобто повинні змінюватись. Причому ці зміни мають бути яскраво вираженими,

доступними для спостереження учнями. Так, для рослин це ріст, цвітіння, плодоношення, а для тварин – сукупність процесів, пов'язаних із паруванням, розмноженням, доглядом за потомством тощо. Динамічність об'єктів куточка живої природи забезпечує надходження нової інформації про них, що не дозволяє згаснути інтересу дітей, а навпаки, стимулює його. Виходячи із вимоги динамічності, в куточку природи поряд з постійними повинні бути і тимчасові мешканці.

Натуралістична робота має такі три особливості:

1. Комплексний характер пізнання, завдяки якому формується цілісний погляд на природу взагалі і рідного краю зокрема.

2. Пізнання відбувається в процесі безпосереднього спілкування з об'єктами вивчення в умовах навколишнього природного середовища, або в умовах куточка живої природи. Завдяки цьому в процес пізнання максимально включаються всі аналізатори і результати такого пізнання є більш повними.

3. Вивчення природи носить дослідницький, пошуковий характер, що суттєво стимулює пізнавальну активність школярів, розвиває їхню розумову діяльність та не дає згаснути інтересу до процесу навчання.

Завдяки вказаним особливостям, основними методами натуралістичної роботи є не словесні методи, робота з підручником чи ілюстративним матеріалом, а методи безпосереднього вивчення природи в процесі спостережень, екскурсій, постановка дослідів, гурткова робота та інші активні дії учнів з об'єктами вивчення. Знання, які здобуваються учнями таким шляхом, будуть для них більш зрозумілими, переконливими, а тому запам'ятаються міцніше. Крім того, в ході відповідним чином організованої дослідницької натуралістичної роботи вчитель забезпечує не лише пізнання, але й всебічне виховання учнів засобами природи – естетичне, гігієнічне, трудове, моральне тощо. Слід зазначити, що у дітей при цьому формуються перші елементарні навички дослідницької роботи, вміння працювати із бодай нескладними, але реальними приладами та обладнаннями, розвивається пізнавальний інтерес і формується така цінна якість особистості, як спостережливість. Тому натуралістична робота займає важливе місце в практичній діяльності вчителя початкових класів, оскільки вона дозволяє йому ефективніше навчати, виховувати та розвивати своїх учнів і здійснювати це природним шляхом.

Зауважимо, що вказана діяльність не суперечить іншим методам вивчення живої природи, а навпаки, доповнює їх, оскільки її результати використовуються потім на уроках з усім арсеналом традиційних методів та прийомів їх проведення. Нарешті, натуралістична робота дозволяє змістовно заповнити дозвілля учнів у позаурочний час та канікулярний період, а також задовольнити більш високі пізнавальні запити обдарованих учнів.

Натуралістична робота вчителя початкових класів розглядається нами як початкова ланка, оскільки вказана діяльність не припиняється із переходом учнів у середні і старші класи, а навпаки знаходить там своє продовження та розвиток, відповідно до зростаючих вікових особливостей

пізнавальної діяльності учнів. Основна роль в організації натуралістичної діяльності школярів у середніх і старших класах школи належить безперечно вчителю біології. Успіх цієї діяльності в значній мірі залежить від її наступності у початковій і середній ланці шкільної освіти, а також закладів позашкільної еколого-натуралістичної освіти. Причому, ця наступність повинна носити подвійний характер – як в плані роботи із школярами, які в міру свого росту і розвитку, переходячи з одного класу в інший, переходять від вивчення одних навчальних предметів до інших, так і в плані наступності підготовки вчителів початкових класів і біології, які забезпечать читання відповідних предметів та організують натуралістичну діяльність учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Успішне проведення натуралістичної роботи у школі та позашкільних еколого-натуралістичних закладах вимагає відповідної теоретичної та методичної підготовки педагогів, передусім вчителів початкових класів та біології. Розпочинати цю освітню та виховну діяльність варто саме з початкової школи. Тому нами була розроблена навчальна програма курсу «Основи натуралістичної роботи» для студентів педагогічного інституту Волинського державного університету імені Лесі Українки зі спеціальності початкове навчання.

Мета курсу – піднесення якості теоретичної та практичної підготовки студентів педагогічного факультету до ефективного здійснення дослідницької натуралістичної роботи в майбутній педагогічній діяльності. За своїм змістом курс є комплексним і поєднує в кожній темі, присвяченій певному напрямку дослідницької діяльності у школі, необхідні для ефективного здійснення такої роботи як природничо-наукові, так і методичні знання.

Зміст курсу загалом відповідає навчальній програмі з природознавства, але не обмежується нею, що дає можливість використовувати набуті студентами знання для організації гурткової роботи природознавчого характеру. Таким чином, цей курс не просто компенсує відсутність відповідної інформації у навчальних програмах із природничих дисциплін та методики викладання природознавства, а інтегрує її у єдине ціле. За умови простого доповнення такою інформацією вищезазначених програм зазначений інтеграційний ефект буде втрачений, а отже, і якість підготовки студентів до такої роботи буде нижчою.

Курс читається в 7-му семестрі, коли студенти завершили вивчення методики викладання природознавства. Це, з одного боку, розглядається нами як певне продовження природничонаукової підготовки студентів, а з другого – сприяє інтеграції природознавчих знань з методичними.

Викладання дисципліни «Основи натуралістичної роботи» здійснюється шляхом читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, самостійної роботи студентів. Програмою визначено обов'язків мінімум знань, якими повинні оволодіти студенти. Оскільки аудиторні заняття становлять лише близько половини загальної кількості годин, частина матеріалу на розсуд викладача і під його методичним керівництвом

вивчається студентами самостійно.

Практика читання курсу засвідчила його ефективність та важливість у професійному становленні майбутніх вчителів. Надалі програма курсу потребує адаптації відповідно до вимог болонського процесу та кредитно-модульної системи навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коцун Б.Б., Коцун Л.О. Основи натуралістичної роботи: робоча навчальна програма. – Луцьк.: «Вежа», 2002. – 26 с.
2. Нога Г.С. Наблюдения и опыты по зоологии: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1979. – 187 с.
3. Онегов А. Школа юннатов. – М.: Дет. л-ра, 1990. – 270 с.
4. Серебряковский А.С. Биологические прогулки. – М., 1983. – С. 127-167.
5. Сосновский И.П., Коренева В.И. Уголок природы в школе: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 112 с.
6. Трайтак Д.И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1979. – 145 с.